

jä 60 s. 129–133.

KOIVULEHTO, JORMA 2001: Zum frühen iranischen und indoiranischen lexikalischen Einfluss auf das Finnisch-Ugrische. – Klaus Karttunen & Petteri Koskikallio (toim.), *Vidyārṇavavandanam: Essays in Honour of Asko Parpola* s. 359–378. *Studia Orientalia* 94. Helsinki: Fin-

nish Oriental Society.

RINTALA, PÄIVI 1972: *Suomen läntä-loppuiset adjektiivit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 306. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SCHRODERUS, ERICUS 1941 [1637]: *Lexicon Latino-Scondicum*. Uppsala: Längmanska Kulturfonden.

LINNUN NIMET KIRJOISSA

Kaisa Häkkinen: *Linnun nimi*. Helsinki: Teos 2004. 416 s. ISBN 951-851-013-X.

Linnun nimi on kirjakaupoissa lähes järjestään sijoitettuna lintuoppaiden ja muiden luontokirjojen joukkoon eikä kieli-tieteelliseen seuraan; samoin teos luokiteltu monessa kirjastossakin. Tämä kuvastaa kirjan kaksikasvoisuutta. *Linnun nimi* on ulkoapäin nähtynä yhtä, sisältä tutkittuna toista. Siinä on ikään kuin kaksi kerrosta: ydin ja pinta.

Tekijä, joka selvästikin näkee kirjansa ytimen näkökulmasta, kuvaa *Linnun nimeä* näin: »Käsillä oleva teos esittelee suomen kirjakielen linnunnimistön kehityshistorian ensimmäisestä painotuotteesta eli Mikael Agricolan ABCkiriasta aina nykypäiviin saakka» (s. 9). Kyse tässä kirjakielen kehityshistoriassa on yksitasoisesti siitä, milloin ja missä tekstissä tai sanastossa kirjakieleen tuli mikin linnunnimi ja miten linnunnimistöä on tietoisesti kehitelty.

Toisenlaisen, paljon runsaamman ja biologisemman kuvan kirjan kokonaisuudesta antaa teoksen takakansi: »Linnun nimi on ainutlaatuinen yleisesitys suomenkielisten linnunnimien alkuperästä ja kehityksestä. – Linnun nimi on teos, joka kuuluu jokaisen luonnon-, taiteen- ja kielenystävän kotiin. Siinä yhdistyvät toisiinsa suomalainen

luonto, upea kuvitus ja äidinkielemme ja kulttuurimme vaiheikas historia.»

Nyt kyse on muun muassa nimien alkuperästä eli etymologiasta. Kirjan etuliepeessä tekijä esitelläänkin tämän hetken merkittävimmäksi kielemme etymologiksi. Kyse on myös linnunnimien onomasiologiasta, nimitysopista: siitä, että lähdetään biologisista lajeista ja tutkitaan, miten noita lajeja on nimitetty (vrt. Veikko Ruoppilan klassikkoon kotieläinten nimityksistä suomen murteissa). Tämä näkökulma on aivan käänteinen verrattuna Häkkisen edellä siteerattuun tutkimustehtävään, jossa lähtökohtana on sanojen ilmestyminen kirjakieleen. Onomasiologinen näkökulma painottuu paljon enemmän biologiaan: nimitettävien suhteisiin ja systeemiin.

Linnun nimessä on sekä Häkkisen itse määrittämä kirjakielen lintusanaston historia että kannen lupaama etymologis-onomasiologis-biologinen kerrostuma. Jälkimmäinen ei siis ole vain markkinavaistoisien kustannustoimittajan keksintöä. Kirjan kaksinaisuudesta on mielestäni seurannut ongelmia: tasot eivät ole täysin yhdenyhteiset, ja tekijä tuntuu ehtineen paneutua perusteellisesti vain kirjan ydinainekseen.

ESIKIRJALLINEN LINNUNNIMISTÖ

Kirjakielen kuvausta edeltää kirjassa luku esikirjallisesta linnunnimistöstä: nimityksistä, joita voi sukukielten vastineiden perusteella olettaa käytetyn kielessämme ennen kirjakielen syntyä. Näitä vanhoja nimityksiä on omaperäisiä ja lainattuja. Omaperäisiä ovat vaikkapa *joutsen*, *sotka*, *kotka*, *sääksi*, *varis*, *pääsky*, *västäräkki*, *kaakkuri*, *kyyhky*, *tavi*, *sorsa*, *haapana*, *närhi*, *tiainen*, *tikka* ja *tiira*. Tällaiset sanat voivat olla jopa tuhansia vuosia vanhoja, ja nuorimmatkin ovat syntyneet viimeistään edellisen tuhatluvun vaihdoksen aikoihin, kun itämerensuomalaisten kielten tai niiden esiasteiden välillä oli hyvät yhteydet sanauudennosten levitä.

Vanhoja lainaperäisiä nimiä ovat puolestaan *hanhi*, *harakka*, *rastas*, *kiuru*, *käki*, *haikara*, *haukka*, *kana* ja *varpunen*. Nämä eivät ole yhtä vanhoja kuin kieleemme vanhimmat lainat, vaan ne ovat tulleet meille Itämeren piirissä balttilaisilta, germaanisilta tai slaavilaisilta naapureilta.

Alkuperäisiä omia nimiä on ensin mainittujen lisäksi *riekko*, joka kuvaa onomatopoeettisena sanana tarkoittamansa linnun ääntelyä, »käheätä, rietasta naurunrökätystä», kuten Häkkinen osuvasti kuvaa (s. 31). *Riekk*-sanalle on siis onomatopoeettinen motivaatio. Itse linnusta saamme myös tietää, että muinaiset ateriatunkiot kertovat nimenomaan riekon olleen varhaisimpien suomalaisten ravintona vesilintujen ohella. Tämä on yllättävää, kun muistetaan, millainen asema suuremmilla kanalinnuilla sittemmin oli metsästysperinteessä.

Metsäkanalintujen nimityksistä vanhin etymologia on sanalla *pyy*, jonka vastineita löytyy samojedikielistä asti. *Metso* ja *teeri* ovat myös suhteellisen vanhoja nimiä, joilla on mahdollisia vastineita etäsukukielissäkin, mutta on myös epäilyjä niiden balttilaisesta lainalähtöisyydestä. (Mihin lisäisin,

että oletettavia vastineita on toki koko indoeurooppalaisessa kieliperheessä, islannista muinaisintiaan.) *Teerelle* Häkkinen ehdottaa myös mahdollista onomatopoeettista selitystä, joka selittäisi sanahahmon toistumisen erisukuisten kielten piirissä ilman lainahypoteesia (s. 30 ja 36).

KIRJAN ETYMOLOGIAT

Vaikka *teeren* onomatopoeettinen selitys pohjaakin alan kirjallisuuteen (*Suomen kielen etymologinen sanakirja* ja *Suomen sanojen alkuperä s.v. teeri*), olisi odottanut, että *Linnun nimen* tyyppinen erikoisteos olisi kriittisempi. Mikä teeren ääntelyssä voi johtaa sanaan *teeri*? Teeri on erittäin vähä-ääninen lintu paitsi pulistessaan keväisillä (ja toissijaisesti syksyisillä) soitimillaan. Jos teeri saisi nimensä ääntelyn mukaan, nimi voisi olla vaikkapa *pulu*. Tämä nimitys on tunnetusti kesykyyhkylä, mutta tuskin — vaikka Häkkinen (s. 85) niin vakuuttaa — ääntelyn tähden: puluhan kurnuttaa tai kujertaa, ei pulise eikä pulputa. *Pulu*-sanana luonnehtiminen onomatopoeettiseksi toki on lähtöisin *Suomen sanojen alkuperästä* — joka tulvii muutenkin vaikeasti perusteltavia ekspressiiviselityksiä —, mutta miksei juuri *Linnun nimessä* käytetä tilaisuutta kyseenalaistaa selitystä? Onhan kirja lingvistis-ornitologinen erityisteos, jonka syntyprosessissa on saatesanojen mukaan ollut biologejakin mukana.

Kyse on isosta asiasta, isommasta kuin vain *Linnun nimen* tieteellisestä vakuuttavuudesta. Kyse on etymologisen kirjallisuuden tieteellisestä vakuuttavuudesta. Miksi on itsestään selvää, että etymologia saa keksaista jollekin sanalle onomatopoeettisen ja laajemmin ekspressiivisen motivaation ilman muuta ohjenuoraa kuin epämääräinen luulo tai täysi tietämättömyys sanan suhteesta tarkoitteen todellisiin ominaisuuksiin? Miksi kukaan ei vaadi ety- ▶

mologia perustelevaan oletustaan vaikkapa viittaamalla luonnontieteelliseen kirjallisuuteen tai edes omaan kokemukseen?

Pääosin *Linnun nimen* etymologiat ovat tietenkin uskottavia, myös onomatopoeettiset selitykset (vaikkapa nimille *räyskä*, *tiltalti*, *kurppa*, *naakka*, *tiainen*, *viklo*, *kuikka* ja *huuhkaja*). Mutta niihin liittyy lukijan kannalta vielä sellainen ongelma, että kantaa otetaan vain joihinkin (sanakirjoissa luokitettuihin?) onomatopoeettisilta yli-päättään ekspressiivisiltä kuulostaviin nimiin. Jos vaikkapa haluamme tietää, mistä tulee hömötiaisen hauska nimitys tai miksi tiklin nimi on *tikli*, ei kirjasta löydä vastausta. Toisaalta kun vaikkapa *tilhi*-nimelle annetaan ääntelypohjainen selitys (s. 166), tuota selitystä ei löydä kuin sattumalta. Kirjassa ei näet ole sellaista hakemistoa, joka johtaisi tekstiosan eri lajinnimien mahdollisiin selityksiin ja moninaisten nimitysten taustoihin. Näin siitäkin huolimatta, että tekijä kehottaa saatteessaan (s. 9) etsimään tekstistä vastauksia kirjan toisen eli sanasto-osan herättämiin kysymyksiin.

Tähän huomauttaisin vielä, että vaikka lajien eri nimityksiä löytää hakemiston kautta nykyisten lajinnimien mukaan järjestetystä sanastosta — kirjan »toisesta osasta» —, ei pelkän nimityksen kautta pääse aina puusta pitkään. Esimerkiksi hakusana *paarmalintu* johdattaa vain luetteloon pajulinnun nimityksistä, vaikka sanalla on ennen kiellemme viimeisimpiä vaiheita tarkoitettu ennen muuta sieppoja (ks. esim. Nykysuomen sanakirja s.v. *paarmalintu*). Eli jos vaikkapa ihmettelimme jotain vanhaa kirjaa lukiessa, mikä on paarmalintu, emme saa Häkkisen kirjasta oikeaa selitystä sanalle.

LINNUNNIMET VANHOISSA LÄHTEISSÄ

Agricolan *ABCKiriassa* (1543) mainitaan korppi. Sana *korppi* aloittaa kirjallisuuden

linnunnimien sarjan. Vanhempia, keskiaikaisia mainintoja toki on päässyt kirjoihin henkilönnimien yhteydessä (esim. olaff kyhkynen 1478), mutta varsinaiset lintulajeihin viittaamiset alkavat Agricolasta.

Korpin jälkeen Agricolan teksteissä esiintyivät muun muassa *haikara*, *hanhi*, *huuhkaja*, *kana*, *kotka*, *kukko*, *kurki*, *kyyhky* (-läinen), *metsäkana*, *mettinen* ('kyyhky-nen'), *pelikaani*, *pääskynen*, *sorsa*, *storkki* ('haikara'), *strutsi* ja *varpu(lai)nen*.

Pian Agricolan jälkeen pääsi *riikinkukko* piispa Sorolaisen *Postillan* kautta kirjakieleen, ja vuoden 1642 *Bibliassa* on sitten *haahka*, *hiirihaukka*, *kanahaukka*, *kokkolintu* ('kotka'), *louve*, *luikko*, *peltokana*, *poutahaukka*, *riuttahyypiö*, *ruo'onpäristäjä* ja *yökkö*. Näistä esimerkiksi *haahka* vastaa alkutekstin viittausta haikaraan, eivätkä muidenkaan tarkoitteet ole itsestään selviä tai välttämättä nykykielen mukaisia. Mainittakoon kuitenkin, että *louve* tarkoittaa murteissa lorkkia ja *luikko* joutsenta.

1600-luvulla ilmestyi kolme aihepiireittäin jäsenettyä sanakirjaa, joissa oli kuskakin oma linnunnimiä käsittelevä lukunsa. Lähtökohtana oli vieraskielinen linnunnimi, jolle tekijä oli koettanut löytää suomalaisen vastineen. Samaan tapaan sanakirjoissa mainittiin vieraita puunnimiä, mutta niille kaikille ei ollut onnistuttu löytämään tyydyttävää vastinetta.

Varsinainen uusien sanojen ryöpsähdys tuli ensimmäisessä eli Ericus Schroderuksen sanakirjassa (1637). Myöhempi *Variarum rerum vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica* (1644) ja Florinuksen sanakirja (1678) enimmäkseen toistivat paljolti ensimmäistä. Schroderuksen kirjassa mainittiin ensimmäisen kerran muun muassa nimitykset *ankka*, *harakka*, *koskelo*, *leivonen*, *metso*, *pyy*, *rastas*, *sotka*, *tavi*, *teeri* ja *va-res*. Vieraan linnunnimen *milvius* 'haarahaukka' kohdalle Schroderus oli merkinnyt ikivanhan kotoisen nimityksen *sääksi*. Ensi

kertaa kirjakielessä esiintyi niin ikään ikivanha *västäräkki*. Florinuksella sitten on täysin uutena vain *kalkkuna*. Haarahaukkaa tarkoittavan *milviuksen* kohdalla hänellä on *kokkolintu*. Se oli ollut vuoden 1644 Vocabulassa *isohaukka*. Tämöinen vaihtelu on (nähdäkseni) ymmärrettävää siksi, että haarahaukka tai lähinnä kai läntisen luettelon tarkoittama isohaarahaukka ei ole Suomessa kuin satunnainen vierailija.

Florinus julkaisi sittemmin (1702) sananlaskukokoelman, jossa mainitaan 27 linnunnimeä, *kukko* ja *kana* useimmiten. Nimestä ensiesiintymiä ovat *kaakkolintu* ('kaakkuri'), *koppelo*, *kuovi*, *kärki* ('palokärki'), *rähni* ja *röhni*. Kaksi viimeistä ovat tarkoittaneet ehkä jonkinlaisia tikkoja (viron *rähn*-sanana tapaan).

ESITIETEELLINEN NIMISTÖ 1700-LUVULLA

Merkkipaaluja suomen kielen historiassa ovat Daniel Jusleniuksen *Sana-Lugun Coetus* (1745) ja Gananderin *Nytt Finskt lexicon* (1786–1787), joka kyllä jäi painamatta. Kummassakin kirjassa on joukoittain uusia linnunnimiä vanhemmista leksikoista periytyvien ohessa.

Jusleniuksella on nykymerkityksissään muun muassa *alli*, *haapana*, *jouhisorsa*, *kalalokki*, *kiuru*, *kuhankeitäjä*, *kulorastas*, *käenpiika*, *lokki*, *närhi*, *rantasipi*, *riekko*, *ruisrääkkä*, *taivaanvuohi*, *telkkä*, *tervapääskynen* ja *tikka*. Jusleniuksella on myös melkoisesti nimiä, joita ei enää käytetä, muun muassa nimitykset *katriikka*, *ohralintu* ja *pisinkitti* tarkoittamassa västäräkkiä.

Henrik Gabriel Porthan kirjoitteli lisäyksiä omaan kappaleeseensa Jusleniuksen sanakirjaa. Hän näet suunnitteli oman sanakirjan julkaisemista, mutta luovutti koelmansa Kristfrid Gananderin käyttöön. Tämä saikin oman sanakirjansa valmiiksi vuosina 1786–1787, mutta se jäi julkaise-

matta Porthanin tyytymättömyyden takia.

Gananderilla on uusina linnunniminä *kiljuhanhi*, *kivitasku*, *meriharakka*, *merikotka*, *räystä*- ja *törmäpääsky*nen, *talitiainen* ja *urpiainen*. Kirjakieleen juurtumattomia Gananderin mainitsemia nimiä ovat muun muassa hauskat *taivaanmäkärä* ja *taivaanmököttäjä*, jotka tarkoittivat taivaanvuolta. Outojen nimien joukossa on sellaisia, joiden tarkoitetta on mahdoton enää identifioida. Tällainen olisi Häkkisen mukaan myös *pökkö*, joka on »haukka joll on vähäinen pää, harmaa kuin suorsa, kihajaa kuin kärmes pesäsän; ej tee pahaa kanoille, ejkä ole suurempi suorsa» (s. 100). Minusta tämä on ilmiselvää mehiläishaukka, jolla on (sopeutumana hyönteisravintoon) lähes kyyhkysmäisen pieni pää ja jonka pesäpoikaset ovat haukanpojiksi poikkeuksellisen hiljaisia mutta tuottavat merkittäviä pihinää (ks. Forsman 1993: 45–53).

Kuvatessaan vivahteikkaasti Jusleniuksen, Porthanin ja Gananderin leksikografisia suhteita ja ylipäätään 1700-lukua *Linnun nimi* on suvereenin oppinutta ja elävää tekstiä, vanhan kirjasuomen tutkimusta parhaimmillaan ja kieli- ja kulttuurihistoriaa aidoimmillaan.

KOHTI TIETEELLISTÄ NIMISTÖÄ

Vasta 1800-luvulla ilmestyivät ensimmäiset koko Suomen linnustoa koskevat biologistavoitteiset sanastot. Niistä kahta Häkkinen selostaa aika perusteellisesti. Kuvaa Häkkisen epäbiologiselle lähestymistavalle on se, että hän selostaa yhtä perusteellisesti ja innostuneesti niistä ensimmäistä eli Sadelinin väitöskirjan (1810) lintuosiota kuin toista eli Nylanderin (1849) tutkimusta, vaikka biologis-onomasiologisesti edellinen on jokseenkin arvoton, etäällä ornitologisesta todellisuudesta ja täynnä virheitä, kun taas jälkimmäinen on biologisesti hy-

vin kunnianhimoinen ja osoittaa suurta luonnontuntemusta. Tässä, kuten koko *Linnun nimessä*, puhtaan leksikaalinen intentio jyrää muut mahdolliset motiivit tieltään.

Ensimmäinen eläintieteelliseksi tarkoitettu luettelo Suomen linnuista sisältyi siis Petrus Ulricus Sadelinin väitöskirjaan *Fauna Fennica* vuodelta 1810 (ks. *Linnun nimi* s. 123–147). Kirja on kaikista Suomen selkärangkaisista, mutta linnut vievät puolet sivumäärästä. Lintujen nimet mainitaan vanhan perinteen mukaisesti latinaksi, ruotsiksi ja mahdollisuuksien mukaan suomeksi. Sadelin ei selvästikään osaa suomea eikä tunne linnustoakaan. Niinpä hänen »tutkimuksensa» ei käsittäkseni merkitse edistystä enempää biologisessa kuin kielellisessäkään mielessä.

Kuvaavaa Sadelinin epätieteellisyydelle on esimerkiksi se, että hänen mukaansa isohaarahaukan suomalaisia nimityksiä olisivat *kokkolintu*, *sääksi* ja *ilmahaukka*, (ja kirjan jatko-osassa 1819) *sääski*, *sääskeläinen*, *kalasääski*, *poutahaukka* ja *puohtaja*, vaikka isohaarahaukkaa ei Suomessa noihin aikoihin tietävästi esiintynyt (eikä ollut aiemminkaan esiintynyt eikä esiinny varsinaisesti vielääkään muuten kuin satunaisvierailijana).

Sadeliniin verrattuna huiman asiantunteva on Willian Nylander, sittemmin kasvitieteilijänä maailmankuuluksi tullut biologi¹, jonka *Finska Foglars Finska Namn, systematiskt ordnade* (1849) oli käänne linnunmistömme historiassa. Nytkin kyseessä on lähinnä vain nimiluettelo, ja Nylander kääntää paljon nimiä ruotsista, mutta uutta on se, että hän selvästikin tuntee Suomen linnuston eikä vain toistele vanhoja, todel-

lisuudelle paljoltikin vieraita lajilistoja. Hän myös pyrkii normatiivisuuteen — vakiinnuttamaan yhden nimen lajia kohti — ja tieteelliseen systemaattisuuteen. Uusia ja sil- lään tai hieman muunneltuina pysyviksi jääviä nimiä Nylanderilla on paljon, muun muassa *muuttohaukka*, *punajalkahaukka*, *haarahaukka*, *viirupöllö*, *helmipöllö*, *varpuspöllö*, *tunturipöllö*, *harmaapäätikka*, *valkoselkätikka*, *pähkinähakki*, *sininärhi*, *kehräjä*, *tilhi*, *haarapääsky*, *laulurastas*, *räkättirastas*, *metsäkirvinen*, *kitasku*, *pensastasku*, *lehtokerttu*, *mustapääkerttu*, *peukaloinen*, *rautiainen*, *puukiipijä*, *keltasirkku*, *lapinsirkku*, *pohjansirkku*, *nokkavarpunen*, *taviokuurna*, *isokuovi*, *pikku-kuovi*, *suokukko*, *mustavikla*, *punajalkavikla*, *nokikana*, *kalatiira*, *mustatiira*, *naurulokki*, *harmaalokki*, *merilokki* sekä *laulujoutsen*. Biologis-onomasiologisesti Nylanderin luettelossa ovat merkittäviä myös monet nimitykset, jotka eivät enää elä mutta jotka merkitsevät lajien ensi mainintoja ja lähisukuisten lajien erotteluja; näin on muun muassa monen tiaisien laita, vaikka Nylander puhuu *tiitisistä*.

Huomattavaa arvoa on myös sillä, että Nylander ei toista aiempien luetteloijien virheitä. Esimerkiksi Suomessa tuntematonta isohaarahaukkaa hän ei mainitse millään nimityksellä (vrt. vaikkapa edellä mainittuun Sadeliniin), mutta sen sijaan hän ilmoittaa Suomen lintuihin kuuluvaksi (pienemmän) haarahaukan nimeltään *himiä haarahaukka* (*himiä* ’tumma’, vrt. ruotsin *brunglada*); haarahaukka pesikin jo tuolloin Itä-Karjalassa. Tämä yksityiskohta kuvastaa, kuinka Nylander tunsu Suomen lintu-faunan toisin kuin kukaan edeltäjistään.

¹ Nylanderin kohtalona oli joutua sittemmin aika lailla unohtuksiin, koska hän jäi väärälle puolelle suuressa kiistassa jäkälän olemuksesta. Vaikka Nylander oli kai aikansa paras jäkälän luokittaja, hän ei hyväksynyt pian todeksi osoittautunutta teoriaa jäkälästä kahden symbioottisen eliön, sienien ja levän, yhdistymänä.

1800-luvun loppupuolella syntyi sitten varsinaisia lintukirjoja. Merkittävin niistä on Magnus von Wrightin *Finlands foglar* (ensimmäinen osa 1859, toinen osa postuumisti 1873 J. A. Palménin täydentämänä). Siinä on tarkkoja kuvauksia lintujen ulkomuodosta ja elintavoista. Suomalainen nimistö seurailee Nylanderin linjoja (olihan von Wright ollut Nylanderin apuna tämän laatiessa luetteloaan). Uudisnimiä ovat muun muassa *turturikyvyhky*, *harjalintu*, *pähkinänakkeli*, *punavarpunen* ja *pelto-sirkku*.

Von Wrightin kirja oli ruotsinkielinen, mutta suomenkielisellekin lintukirjallisuudelle alkoi olla tilausta. Siihen vastasi August Johan Malmberg (sittemmin Aukusti Juhana Mela). Malmberg oli kokenut luonnontutkija ja opettaja, kun hän julkaisi 1872 teoksensa *Fauna Fennica, Suomen Eläimistö Nuorisolle*. Häneltä juontuvat muun muassa *kiljukotka*, *liejukana*, *niittykirvinen*, *karimetso*, *heinäkurppa*, *heinätavi*, *kaulushaikara*, *lapasorsa*, *nuolihaukka*, *tunturihaukka*, *vesipääsky*, *punasotka*, *tukkasotka*. Saamesta Malmberg otti lainasanat *kiiruna* ja *piekana*. Parannettu versio *Fauna Fennicasta* on sitten *Vertebrata Fennica, Suomen Luurankoiset*² (1882), jossa uusia nimityksiä on muun muassa *viiriäinen*. Malmbergin ansiosta ornitologinen tieto levisi tehokkaasti suomenkielisen sivistyneistön ja muun lukijakunnan piiriin ja linnunnimistömme muotoutui lopullisesti lähes nykyisenlaiseksi.

Melan kuoleman jälkeen K. E. Kiviriko julkaisi *Suomen luurankoisista* uuden laitoksen (s. 220). Tässä vuoden 1909 laitoksessa on vain pieniä muutoksia: Melan *mustakulku-uikusta* on tullut *mustakurkku-*

uikku, *tiiaisista* on tullut nykyisittäin *tiaisia* ja niin edelleen. Uusia lajeja on muutama; niistä kotoisimpia ovat *harmaasirkku* ja *kuningaskalastaja*.

NIMITYKSET JA TODELLISUUS

Olen edellä eri paikoin puhunut linnunnimistöjen tekijöiden asiantuntemattomuudesta tai sen vastakohtasta (vrt. edeltä esimerkiksi Sadelin ja Nylander). Tällainen arvottava näkökulma puuttuu tyystin Häkkiseltä. Syy on se, että Häkkinen vain kirjaa tunnollisesti linnunimien tuloa painettuun kirjallisuuteen eikä tutki onomasiologisesti, miten eri lintulajeja on suomessa todella nimetty. Tällä näkökulmalla on oikeutuksensa, mutta perusteellisesti ja yksityiskohtaisesti viljelytyn se näyttää johtavan jonkinlaiseen kuvitteelliseen, mainintojen varassa elävään lintufaunaan ja virheellisiin yksityiskohtiin kuvassa suomenkielisen linnunnimistön historiasta, jos tuo historia käsitetään myös biologisen tiedon karttumiseksi.

Otan esimerkkinä tämmöisistä virheellisyyksistä haarahaukkojen kuvaamisen. Häkkisen tekstistä saa semmoisen kuvan, että Suomen linnustoon kuuluu isohaarahaukka ja että tätä on nimetty eri tavoin kirjakielemme varhaisvaiheista saakka. Esimerkiksi C. E. Bergstrandin 1852 mainitsemasta *sääksi*-sanasta hän sanoo (s. 190), että se »viittaa perinteiseen tapaan isohaarahaukkaan». Kirjan loppuun sijoituvassa »historiallisessa lintusanastossa» on isohaarahaukan artikkelissa vain yhdellä kysymysmerkillä varustettuja mainintoja 1600-luvulta asti. Yksi kysymysmerkki tarkoittaa, että »nimitieto kuuluu todennäköi-

² »Luurankoiset» tarkoittaa samaa kuin »selkärankaiset» nykyään.

sesti kyseiselle lajille, mutta sitä ei voi si-
 tovasti todistaa» (s. 272). Artikkelissa Häk-
 kinen luettelee mahtavan joukon muka iso-
 haarahaukasta käytettyjä (kansanomais-
 tyyppisiäkin) nimityksiä: *sääxi, isoi hauca,*
cockolindu, tillihaukka, poutahaukka, ilma-
haukka, puohtaja, kalasääski, sääskeläi-
nen, tuulenkääntäjä, tuulentalloja, tuulen-
koinaja ja niin edelleen. Kuitenkin tiede-
 tään, että isohaarahaukka on nykyäänkin
 Suomessa erittäin harvinainen (mutta vii-
 me vuosisadan mittaan yleistynyt) satun-
 naisvierailija etelästä tai lännestä. (Ks.
 Forsman 1993: 60–63; erityisesti: »vuosien
 1914 ja 1975 välillä isohaarahaukka pistäy-
 tyi Suomessa yksitoista kertaa»). Ensim-
 mäinen aito haarahaukkoja tarkoittanut ni-
 mitys on Nylanderin *himiä haarahaukka*
 (ks. edeltä), ja se tarkoitti itäistä (pienem-
 pää) haarahaukkaa, joka on pesinyt ja pe-
 sii edelleen Suomen alueella mutta on hy-
 vin harvinainen.

Koko haarahaukka–sääksi-sekaannus
 lienee saanut alkunsa siitä, että ruotsalai-
 nen, suomea taitamaton Ericus Schroderus
 oli 1600-luvulla kysellyt Oulussa, mitä hän-
 nen sanalistansa lat. *milvius* / ruots. *glahda*
 '(iso)haarahaukka' mahtaa tarkoittaa. Ehkä
 hän ruotsinmaalaisena oli jopa osannut ku-
 vailla linnun ulkoista olemusta, jossa todel-
 lakin voi ainakin koon osalta olla hiukan
 sääksimäisyyttä. Niinpä kun kyselijän tar-
 koittamaa lintua oli arveltu sääkseksi, vir-
 he oli päässyt kirjoihin ja toistunut itsepin-
 taisesti yli kahden vuosisadan ajan. Syntyi
 kuvitteellinen Suomen isohaarahaukka, jo-
 hon Häkkinen ei epäbiologisen otteensa
 takia saa minkäänlaista kriittistä välimat-
 kaa.

En ole ottanut tutkiakseni, kuinka pal-
 jon kirjassa kaikkiaan on tällöisiä sääk-
 si–haarahaukka-tyyppisiä harhaanjohta-
 vuuksia. Luultavasti ei paljon. Mutta vähät-
 kin ovat kiusallisia, etenkin kun kirjan »his-
 toriallisessa lintusanastossa» jaetaan kirjal-

listen lähde-esiintymien lisäksi aitoa ono-
 masiologista tietoa siitä, miten eri murteis-
 sa on eri lintulajeja nimetty.

LINNUNNIMISTÖN MUOTOUTUMISEN UUSIMMAT VAIHEET

1920-luvulla alkoi ilmetä tarvetta täyden-
 tää ja tarkistaa Melan ja Kivirikon *Suomen*
luurankoisten jäljiltä jo sangen vakiintunut-
 ta nimistöä. Uudistustyön foorumiksi tuli
 Vanamo-seura ja sen julkaisu Luonnon
 Ystävä. Siinä julkaistiin vuonna 1924 Ei-
 nari Merikallion vanhojen nimitysten muu-
 tosehdotelmia perusteluineen ja nimet
 kymmenelle ennen nimeämättömien lajil-
 le. (Merikallio muistetaan vielä nykyään-
 kin vuonna 1922 julkaisemastaan laajasta
 kansanomaisien linnunnimien kokoelmas-
 ta.) Muutosehdotuksista virisi perusteelli-
 nen keskustelu, joka johti siihen, että perus-
 tettiin toimikunta miettimään uudistuksia.
 Se julkaisi kantansa Luonnon Ystävässä
 1925.

Uudessa luettelossa on paljon Merikal-
 lion ehdotusten mukaisia muutoksia, esi-
 merkiksi *metsäkyyhkynen* → *uuttukyyhky*.
 Aivan uusia lajinnimiä ovat muiden muas-
 sa *keltahemppo* ja *virta-alli*, joista kumpi-
 kaan ei tietääkseni ollut vielä tuolloin pesi-
 nyt Suomessa. Ylipäätään uusia nimiä tar-
 jottiin vain ulkomaisille tai Suomessa erit-
 täin harvinaisille linnuille.

Ehdotus herätti keskustelua, jota Häk-
 kinen selostaa tarkkaan (s. 232–233). Uu-
 dessa toimikunnassa mukana ollut Meri-
 kallio »torjui pontevasti» »herra Walma-
 rin» kritiikin, ja vastineessaan »herra Se-
 päälle» hän toteaa uusien nimien tulleen
 käyttöön arvovaltaisilla foorumeilla. Näin
 olikin. Melan ja Kivirikon nimistöön ver-
 rattuna uusiksi ja pysyviksi jääviä nimityk-
 siä oli monta ja paljon oli pieniä kielellisiä
 tarkistuksia. Nykyisin kaikille tutut *ku-*

ningaskalastaja, tukkakoskelo, riskilä, kulorastas, punakylkirastas, meriharakka, tiltalitti, uivelo, räyskä, sääksi, riekko, silkkiuikku ja härkälintu ovat Vanamon ehdotuksen palauttamia tai ensi kertaa (Merikallion luettelon pohjalta tai muuten) mainitsemia.

Seuraavan kerran linnunnimistöä uudisti vuonna 1949 asetettu komitea. Sen ehdotelma vuodelta 1950 sisältää kaikkiaan 60 ainakin jonkin verran muutettua nimitystä ja lisäksi 22 aivan uutta lajia. Nämä eivät toki olleet kuin aivan pieneltä osin kotimaista pesimälinnustoa (niin kuin *idän-uunilintu*, joka alkoi runsastua 1930-luvulla). Merkille pantavaa oli se, että seitsemälle lajille sallittiin synonyyminen nimi: *sini-sorsa* eli *heinäsorsa*, *kalasääski* eli *sääksi*, *metsäkana* eli *riekko* ja niin edelleen.

1950-luvun jälkeen kotimaisen linnuston nimet eivät ole juuri muuttuneet, mutta suuri haaste on ollut suomenkielisen nimistön luominen koko maailman linnustolle. Tähän tehtävään nimettiin vuonna 1981 komitea, joka sai työnsä valmiiksi vuonna 1992. Häkkinen kuvaa komitean työtä ja nimistön luomisperiaatteita kiintoisasti. Kyse on siitä, »miten sanastossa olevan aukon voi oppitekoisesti paikata ja miten monenlaisia keinoja paikkaamisessa voidaan käyttää» (s. 242). Esimerkiksi kun on keksittävä lintujen 28 lahkolle sopivat suomenkieliset nimet, keksitään yhdyssana, jonka perusosassa toistuu *-linnut* ja jonka määriteosa mainitsee lahkoon edustavan lajin tai sukuedustajan: *strutsilinnut, nandulinnut, kyyhkylinnut* ja niin edelleen. *Varpuslinnut* on tämän periaatteen mukainen muodoste, mutta siinä (latinalaismallin mukainen) *varpus*-määrite ei kuvaa valtavan lahkooniakaan jäseniä (joihin kuuluu vaikkapa korppi). Määriteosa voi toki olla muutenkin kuin lajin tai suvun nimi (*petolinnut, rantalinnut* ja niin edelleen), mutta sanahahmo on sama.

Lahkoja alempana ovat hierarkiassa heimot, joita on 184. Niillä ei ole suomesa mitään vakiintunut rakennekaavaa, mutta tyyppinä on monikollinen lajin tai suvun nimi: *kehräjät, flamingot, kuikat, uikut*. Lähellä näitä ovat sellaiset läpinäkyvät nimet kuin *kiitäjät, kutojat, lavastajat, viheltäjät ja säihkyvät*. Suomen sanastohistorian ja sananmuodostuksen kannalta erityisen kiinnostavia ovat uudisheimonimet, joiden luomisessa on virikkeitä otettu monelta taholta: *rillit* (pikkulinnuista, joilla on kuin silmälasit päässään), *hiivot* (hiirimäisiä lintuja), *lehvit* (»lehvälinnut», engl. *leaf-birds*), *muurat* (jotka syövät muurahaisia), *käpinkäiset* (»käkilepinkäiset»). Näiden nimien keksimisessä näkyy paljon leikillisyyttä, mikä on todella uusi piirre kirjakielisessä lintujen nimeämishistoriassa (päävastoin kuin kansankielisessä, mistä kuvaava esimerkki on korkeuksista maata kohti mäkättäen syöksyilevää taivaanvuolta tarkoittava *vitunlöytjä*, jota Häkkinen ei jostain syystä mainitse mutta joka on ainakin Lönnrotin sanakirjassa; sen sijaan Häkkinen on *taivaanmäkäriä* ja *taivaanmököttäjä*, joista kajahtaa ainakin nykykielisen ihmisen korviin jotain humoristisuutta). Samaa leikillisyyttä näkisin *romiskot*-heimonimessä. Se tarkoittaa eräitä isokokoisia ja -jalkaisia vesilintuja, jotka tappelussa huitelevat vastustajiaan siipiensä luupiikeillä. Juontaisin nimen suomen puhekielen deskriptiivisistä *romisko*, joka voi tarkoittaa vaikkapa suurikokoista, romuluista ihmistä. Häkkinen sen sijaan selittää *romiskon* laatokankarjalaisella homonyymilla, joka voi tarkoittaa sepelhanhea taikka laihaa ihmistä tai eläintä.

HISTORIALLINEN LINTUSANASTO

Häkkisen kirjan päättää »toinen osa», kuten tekijä sitä nimittää. Tämä satasivuinen osio koostuu nykyisten kotimaisten lajien

mukaan nimetyistä, numeroiduista sana-artikkeleista, joissa on numeron jäljessä ensin lajin suomenkielinen nimi, sitten sen ruotsinkielinen vastine ja nykyinen tieteellinen nimi. Rivin viimeisenä tietona on joko lajin luotettava ensihavaintoa ilmaiseva vuosiluku tai merkintä »orig.», joka ilmoittaa lajin varmasti alkuperäislajistoon kuuluvaksi.

Alkumerkintöjen jälkeen tulee sitten ikäjärjestyksessä eri lähteistä poimittuja nimityksiä. Niihin on saatettu lisätä yhdestä kolmeen kysymysmerkkiä sen mukaan, kuinka varmasti tekijä katsoo lähdetiedon viittaavaan yllä mainittuun numeroituun lajiin. Tämän varmuuden määrittelyssä Häkkinen ei toimi biologis-onomasiologisesti, vaan tekee havaitakseni ratkaisunsa sillä perusteella, kuinka tarkasti lähdetekstin kirjoittaja tai teksti sillään täsmentää lajin identiteetin. Kyse ei siis ole siitä, tarkoittaako kirjoittaja biologisen tietämyksensä pohjalta jotain tiettyä lajia, vaan siitä, miten rajaava hän on tekstissään myöhemmän tulkitsijan kannalta.

Näin saadut lajikohtaiset taulukot johtavat helposti lukijaa luulemaan, että taulukoissa mainituilla nimityksillä on todella aidossa kielenkäytössä tarkoitettu taulukossa ilmoitettua lajia. Se, mitä edellä jaksossa »Nimitykset ja todellisuus» sanoin, asettaa sana-artikkelien luoman kuvan todennäköisyyden kriittiseen valoon.

Historiallisen lintusanaston pohjana näyttää olevan kirjan koostamisen mittaan syntynyt kortisto. Tätä aineistoa ei mielestäni olisi kannattanut siirtää kirjaan sellaisenaan, vaan olisi ollut paikallaan käydä se kuten kirjan tekstiosakin huolellisesti läpi jonkun kouliintuneen ornitologin kanssa. Näin olisi tarpeen vaatiessa voinut merkitä artikkeleihin lähteen tulkittavuutta ilmaisevien kysymysmerkkien lisäksi, kuinka todennäköisenä voidaan pitää nimityksen todellista käyttöä taulukon hakusanalla nime-

tystä lajista. Juuri tämmöisestäähän lukija alkaa kaivata tietoa, kun hän syventyy lintunimistön kirjalliseen historiaan.

Historialliseen lintusanastoon liittyvä hakemisto, joka viittaa sanaston numeroituihin, lajikohtaisiin artikkeleihin (joita on 433). Hakemistossa toistuu joka sanan kohdalla — tuhansin kerroin — merkki »L» (esim. »L234»), joka tarkoittaa kai juuri lintuartikkeleita. (Neljään marginaaliseen lajiin viittaa »ML», jossa siinäkin on »L».) Miksi tämä redundanssi? Mieleen hiipii, että hakemisto on alun perin tarkoitettu koko kirjan kattavaksi, jolloin »L» olisi ilmaissut viittauksen suunnaksi teoksen toisen osan, mutta että kiire tai erehdys olisi pudottanut pois tekstiin kohdistuvat viittaukset. Ne olisivat kyllä tulleet todella suureen tarpeeseen, kuten edellä jo ehdin todeta.

ARVIOIJAN ONGELMA

Pitäisi olla itsestään selvää, että tieteellistä kirjaa arvostellaan niiden tutkimuskontekstissa perusteltujen lähtökohtien ja päämäärien pohjalta, jotka kirjoittaja työlleen asettaa. Niinpä työn onnistuminen on onnistumista suhteessa noihin lähtökohtiin ja päämääriin.

Linnun nimen tapauksessa on arvioijalla se ongelma, että hän ei voi olla täysin varma siitä, mitkä ovat olleet kirjan kirjoittajan lähtökohdat ja päämäärät. Tästä mainitsin jo kirjoitukseni alussa. Totesin, että kirja on kaksikasvoinen: yhtäältä kallellaan luontokirjan suuntaan, mutta pohjalta jokseenkin vahvasti puhtaasti filologinen tutkimus. Voisikin sanoa, että *Linnun nimi* on ensisijaisesti filologista kirjakielen ja sanaston historiaa ja vain toissijaisesti luonnosta käsin kohti kieltä etenevää nimitysten ja käsitteiden selvittelyä.

Kirjan primaariin tasoon minulla ei ole mitään huomauttamista. Kirja on eräänlai-

nen tarkasti detaloitu kertomus siitä, miten kirjoitettu kielemme on elänyt ja rikastunut yhdellä hyvin erikoisella, mutta monia kiehtovalla laitamallaan. Tässä kertomuksessa seuraavat kirjakielemme historian eri vaiheet toisiaan lämpimin sävyin ja perin juurin perusteellisesti, asiantuntevasti ja paneutuvasti kuvattuina. Kehityksen jäljittämiseen liittyy pätevä sanaston funktionaalinen, morfologinen ja sananmuodostuksellinen analyysi. Kuvauksen kieli on poikkeuksellisen luontevaa ja taidokasta ja tutkimuskohteena olevan valtavan sana-aineksen hallinta suvereenia. Lukijaa rassittavaa raskautta ja perinpohjaisuutta tekstissä ehkä on, mutta se kuuluu tämän tutkimuksen legitimiin valittuun lähestymistapaan ja tieteenihanteeseen.

Olen esittänyt runsaastikin sellaista kritiikkiä, joka pohjaa kirjan sekundaariin luonteeseen biologis-lingvistisenä tekstinä. Tuon kritiikin valossa kirja ei täytä sille ehkä asetettavia biologis-onomasiologisetymologisia vaatimuksia. Jonkinlaisen oikeutuksen tämmöiseen kritiikkiin koen tulevan kirjasta itsestään ja sen julki saatteesta (huomaa takakannen ja etuliepeen tekstit).

Työhön ehkä kohdistettavat pikku huomautukset unohtaan ei Kaisa Häkkistä tai miksei koko tieteenalaa voi kuin onnitella siitä, että kerrankin on syntynyt laadukas, kiinnostava fennistinen tutkimus, joka on löytänyt ja joka tulee löytämään yhä uusia lukijoita kaukaa tavanomaisten kielenharrastajapiirien ulkopuoleltakin. Onnitella voi siitäkin, mitä Häkkinen sanoo saatteessaan »onnenpotkuiksi»: siitä, että humanistinen tutkija on löytänyt hedelmällisiä muotoja tehdä yhteistyötä niin luonnontieteen kuin kuvitustaitteen asiantuntijoiden kanssa. ■

MATTI LARJAVAARA

Sähköposti: matti.larjavaara@helsinki.fi

LÄHTEET

- FORSMAN, DICK (toim.) 1993: *Suomen haukat ja kotkat*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Nyky-suomen sanakirja* 1–6. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1951–1961.
- RUOPPILA, VEIKKO 1943, 1946: *Kotieläinten nimitykset suomen murteissa* I–II. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1978.
- Suomen sanojen alkuperä* 1–3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.